

בכתובת שלנו נזכר רק Βαβυλωνάριος. אין ספק שגם כאן לפנינו בעל מלאכה ממצצוע מיוחד. בתוך אותו אוסף של כתבות קיליקיה של Keil-Wilhelm, עמ' 234, נמצא מפתח מיוחד למצצועות וברשימה זו אנו מוצאים שמות לבעלי מצצועות שונים כ-30 במספר, שכלם הורכבו עם הסופיכס άριος — כמו למשל βρεκάριος, ἱερακάριος, μακελλάριος, μαρκάριος, πλακουντάριος, ὑελιάριος, ὑφαντάριος.

ברור, איפוא, שאין בשום אופן לגרוס את בבילונאריוס בתור שם. שם האב Ζερεκα מיותר להדגיש, שהשם הוא שמי. חוקי הטרנסקריפציה הנורמלית מעלים על הדעת שם שבשרשיו האותיות זר ק 4). השמות הקרובים ביותר הם Ζαρακις המופיע בספר עזרא השלישי א, ל"ו (ל"ח) רק בטכסט היווני לפי נוסח A בלבד (בכ"י B הנוסח הוא Ζάριος 5). והשם של אמורא אחד זריקא 6) שחי במאה הרביעית בא"י. על כל פנים אפשרי מאד שכתבת מענינת זו, המוסיפה לנו ידיעה על בעלי המלאכה בא"י, היא יהודית.

(4 שמות ערביים כמו Σαρακος, Σζεριχ, Σζουραιχ, Σουραειח הנזכרים אצל Preisigke, Namenbuch, p. 515 אינם באים בחשבון (עי' גם Wuthnow, Sem. : Menschennamen s. v.); וכן גם השם זרח (Zāra ב LXX בר' ל"ה, ל') אינו מתאים. 5) בפסוק המקביל דה"י ב, ל"ו, ד, כתוב במקום השם הזה יואחו. 6) הושה Bacher, Ag. d. Pal. Amoräer III, 754-755

לקדמות הישוב העברי בכפר-חנניה

מאת י. בן-צבי

ישובו היהודי של כפר חנניה נעוץ בימי קדם. ש. קליין¹⁾ עמד בשעתו על המקורות התלמודיים השייכים לתקופת שלטונה של רומא האלילית והביזנטית-הנוצרית, ועל ידי הזיהוי עם כפר יוחנה, הנזכר אצל הקליר בפיזי על "המשמרות", קבע כי מקום זה היה מקום מושב הכהנים למשמרת יכין בתקופה מאוחרת.

Beiträge zur Geographie u. Geschichte Galiläas, Leipzig 1909, p. (1

קליין הביאנו והגיענו בחקירתו עד מפתן הכבוש הערבי. עכשיו נעשה קפיצה קלה, של 900 שנה, על פני כל התקופה הערבית והמצרית, ונעמוד בראשית תקופת השלטון התורכי. הנוסע האלמוני משנת הרפ"ב (1522) בקר את הארץ בשנה הנ"ל, דהיינו חמש שנים אחרי כבוש הסולטן סלים, בשעה שעלית הספרדים לארץ כבר התחילה, ואולם הם עוד טרם הספיקו להתערות בה ולהיות ליסוד מכריע בקרב הישוב היהודי. הנוסע הנ"ל הבחין יפה, בכל מקרה ומקרה, בין העליה החדשה, הספרדית, ובין בני הישוב היהודי המקומי – המסתערבים או המוריסקים. כמו שהוא קורא להם תמיד. והנה בנוגע לכפר חנניה הוא מציין בפירוש – בין שאר הסימנים – גם את הסימן הזה, דהיינו שכל יושבי הכפר היהודיים היו מוריסקים. מתוך כך אנו למדים, שהישוב של כפר חנניה קדם לעליה הספרדית (התייר הנ"ל מזכיר בפירושו מקרה ביהודי מכפר זה שארע בשנת 1482). להלן הוא מציין שרובם היו כהנים, מה שמזכיר לנו את משמרת יכין, שאָנתה מושב לה בכפר חנניה. מספר בעלי הבתים, שלשים, הוא מספר גדול לגבי התקופה היא: בין שמונה המקומות שבאר"י, שהתייר מונה את תושביהם, תופס כפר חנניה את המקום החמישי. גם זה בא להוכיח קדמות הישוב הזה. נוסף לכך הרי רבוי המקומות הקדושים, והעובדה שבמקרה של ריב בין שני כפרים ערבים (10) סומכים בעלי הדין בעניני מסורת על עדותם ועל חלומם של יהודים מקומיים, תושבי הכפרים הללו, ולפי זה מכריעים בסכסוך, – עובדה זו מוכיחה שהיהודים נחשבים כאן באותה תקופה לתושבים יותר קדומים מהפלחים הערבים עצמם.

י. ברסלבקי מונה אי-דיוק בדברכי בשעה שאני מוציא מתוך דברי ר' שמואל בר שמשון, שבימיו (בשנת 1210) היה ישוב יהודי כאן²; אולם אני עומד על דעתי: דברי נשענים על הרשימה של רשב"ש³ המונה שורה של ישובים שבקר אחרי צאתו מטבריא, והם: כפר חנניא, כפר חקוק, כפר לוד (הפרופ' ש. קליין מתקן: הנז' (כר) – במקום לוד, והכונה היא שוב לאותו כפר חנניה), כפר ברעם (צ"ל פרעם), עמוקה, נברתא – ואחר בואו לצפת הוא רושם: „ובכל אילו המקומות יש קהילות שיותר מה' מנינים“. (ובהוצאת שרגא שולץ: „שיותר מ"ח מנינים“). ע"כ מקבלת ערך מיוחד גם

(2) ס' שבחי ירושלם ליוורנו, תקמ"ה, ע' ט"ו, ב' ואילך, עד כ"ד, ב.

(3) י. ברסלבסקי, כפר חנניה, ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה,

שנה א' חוברת ב', תרצ"ג, ע' 19.

(4) מכתב מר' שמואל בר שמשון (ד"א חתק"ע), המעמר, כרך שלישי הוצ' א. מ. לונק,

ירושלים תר"פ, ע' 26-35, וכמו-כן המכתב הנ"ל עפ"י כת"י פארמא בהוצ' שרגא שולץ.

עדותו של מנחם בן פרץ החברוני, בן דורו של הרשב"ש, המזכיר את ביהכ"נ של רשב"י, שבו מתפללים עדיין בני העיר⁵.

י. ברסלבסקי כותב במאמרו, כי ר' יעקב בר נתנאל הכהן⁶, שבקר את המקום במאה הי"ב, מציין שבזמן בקורו לא מצא מן הבנין העתיק הזה כי "כי אם דפן אחת בנוי". אולם מר ברסלבסקי לא כיון לדעתו של התייר. ואלה הם דבריו "בכפר חנניה כנסת שלו נחצבה מן ההר, אין כי אם דופן אחת בנוי". ראשית צריך להבין שהמלה דופן פירושה כתל של בית או של כלי, ואז יובנו לנו דברי התייר, המציין כאן ששלשה כתלים חצובים בהר, ורק דפן אחת בנויה, וההדגשה על המלה "בנוי" בניגוד לג' הכתלים החצובים. יתכן כמובן שהוא הכותל המערבי, שלא נשאר כיום. מתקבלת תמונה אחרת לגמרי, דהיינו שבית הכנסת עמד בימיו על תלו, ועשה על התייר רושם בזה, שג' כתליו חצובים בסלע ורק האחד בנוי, ומכאן ראיה שהישוב היהודי היה קים עוד במאה הי"ב. תמונה כזו אנו מקבלים גם מתיאורו של בעל "אלה המסעות"⁷ (בתחלת המאה הי"ג), האומר בנוגע לכפר חנניה "ושם בית הכנסת לר' שמעון בן יוחי" ומתוך שאינו מציין כלל שבית הכנסת חרב יוצא שהיה קיים, – סימן גם לישוב קיים. הלאה אנו מוצאים פסקה דומה אצל תלמיד הרמב"ן בעל "תוצאות ארץ-ישראל"⁸, הקורא לכפר זה בשם כפר חנין: "ושם בית הכנסת לר' שמעון בן יוחאי".

מכל זה ברור עד כמה שגה מר ברסלבסקי המסיים את דבריו: בכל ספרי נוסעי ימי הביניים האחרים: רשב"ש, ר"י בר נתנאל, ר"י שליח ר' יחיאל, ר' אשתורי הפרחי ור' יצחק חילו – אין רמז לישוב יהודי במקום הזה; אדרבא: שנים מהתירים הללו (הראשונים) ונוסף על זה גם בעל "אלה המסעות" ובעל "תוצאות ארץ-ישראל", מתלמידי הרמב"ן – מקימים את דברי מנחם בן פרץ ומאשרים בפירוש או בעקיפין שבזמנם היה בית הכנסת קיים על מכונו, שמע מיניה שהישוב היהודי היה קיים במשך ימי מסעי הצלב ולאחריהם. מכאן – שיש גם להניח שהישוב היהודי המקומי שהיה בכפר זה במאה הט"ו (לדברי הנוסע האלמוני) הוא המשך הישוב היהודי שהיה קיים כאן במאות הי"ב והי"ג. כפר חנניה שמש, איפוא – במשך הדורות, לא רק מקום של בקור לאלפי

(5) הוצ' א. מ. לונץ, המעמר ג', ע' 46-36.

(6) רצוף לסבוב ר' פתחיה, הוצ' גרינהוט, ירושלים-פרנקפורט 1904-5.

(7) רצוף לס' המסעות של ר' בנימין מטודילא, הוצ' א. גרינהוט, פרנקפורט 1904.

(8) הר' ש. אסף ב"ירושלם", קובץ החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה המוקדש

לזכרו של לונץ, ירושלים תרפ"ח, ע' ס' (10).

עולים שבאו מכל פנות הארץ והארצות הסמוכות להשתטח על הקברים הקדושים המרובים במקום הזה – אלא גם מקום מושב לישוב יהודי חזק שעקבותיו נודעו מימי התלמוד ועד סוף המאה הט"ז.

עצם העובדה שנוסעים אחדים השמיטו את השם הזה אין בה משום הוכחה על כך שלא היה שם ישוב יהודי, כי אפילו הגדולים שבתיריירם לא בקרו את כל המקומות, ולא התכוננו למחקר אתנוגרפי, ודלגו על כמה נקודות ישוב. ביחוד אין להביא ראיה מר' יעקב השליח הנאמן, כי כבר בררתי שהרוב המכריע של המקומות הקדושים שהוא מזכיר היה ישוב יהודי קיים בהם⁹, אף על פי שאין הוא מציין בשום מקום את קיומו של הישוב. כמו כן אין להביא ראיה מכת"י כרמולי-י. חילו, ועאכו"כ אין להסתייע במה שחסר בו. הראיה הרצינית ביותר היא העובדה שר' אשתורי הפרחי בדברו על כפר חנניה, או "כפר חנינא", כמו שהוא כותב, לא הזכיר כלום על הישוב היהודי שבו. אולם הוא אינו מזכיר גם את בית הכנסת העתיק, שבלי שום ספק היה קיים עוד בזמנו, ולכן אני מניח שלא בקר את המקום. בכל אופן טענת "לא ראינו" אצל התייררים בעלי סמך ידועים – אינה יכולה לסתור דברי חמשה עדים נאמנים, ועדותם נשארת בתוקפה.

ולבסוף – בנוגע ל-"terminus ad quem":

אמנם צרף מר ברסלבסקי בדבר הראיה על קיום הישוב בכפר חנניה עוד בשנת של"ח – של"ט (1579). לשאלות ותשובות של המב"ט אפשר להוסיף עוד מקור, והוא כת"י יחוס הצדיקים (1561) הנמצא ברשותו של החכם ב. טולידאנו (טבריה), ובו כתוב: "ולשם ר' חנניא בן עקשיא, והנ"ל ממזרח הכפר סמוך למבואי של יהודים, וכו'". המלים הללו "סמוך למבואי של יהודים" חסרים בנוסחה שנתפרסמה ע"י לונץ ונמצאות בכת"י של ב. טולידאנו שראיתי בידו¹⁰, והן מוכיחות באופן ברור על ישוב יהודי שהיה קיים בכפר זה באותה תקופה¹¹. מתי נתבטל הישוב הזה אין לקבוע בדיוק, רק המסורת שמביא מר ברוך טולידאנו במקום אחר רומזת לנו ששירי יהודי כפר חנניה הכהנים מצאו להם מקלט בישוב קדמון אחר, שנשאר מימי קדם – בפקיעין.

(9) בהקדמתי ל"סמני כתבי הקברות", במזרח ומערב, כרך ג' חוב' ז.

(10) שם הכת"י הוא: "כתאב יחוס ג'מיע אלצדיקים". לאחר כתיבת מאמרי נתפרסמו שנויי הנוסחאות בס' יחוס הצדיקים הנ"ל בתרביץ, שנה ה', ס' ג'ד', במאמרו של ב. טולידאנו ועיי"ש.

(11) אמנם בס' "אגרת מספרת יחוסתא דצדיקי בארעה דישראל" (שנדפסה בויניציה ש"פ"ו) נזכר ביכ"ג בנוי בע"ג, אולם אין מכאן עור ראיה, שהישוב היהודי נתקים שם עד אז, באשר יתכן הדבר שבעל האגרת העתיק את המלים מהמקורות שקדמו לו, והוא הדין גם בנוגע ל"גלילות ארץ-ישראל".